

ӘОЖ 342.5

А.К. Кыдралинова, заңтану магистрі

Инновациялық Еуразия университеті (Павлодар қ., Қазақстан Республикасы),

E-mail: ainash-81@mail.ru

Ж.К. Ажибаева, заңтану магистрі

Инновациялық Еуразия университеті (Павлодар қ., Қазақстан Республикасы),

E-mail: jannaaim@mail.ru

Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі және мемлекеттік биліктің өзге де органдары: өзара іс-әрекеттің проблемалық аспектілері

Аңдатпа. Қазақстан Республикасында идеологиялық, әлеуметтік және саяси плюрализмге негізделген нарықтық экономика, демократиялық саяси жүйе және еркін азаматтық қоғам қалыптасып жатыр. Бұл конституциялық нормаларды дамытуға, Конституцияның үстемдігін қамтамасыз ететін жаңа құқықтық институттардың алуан түрлілігіне өз түзетулерін енгізеді. Олардың қатарына Конституциялық Кеңес жатады. 2020 жылы Қазақстан Республикасы Конституциясының қабылданғанына және республиканың бүкіл аумағында Конституцияның үстемдігін қамтамасыз ететін Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің құрылғанына 25 жыл толды. Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі билік үш тармағының ешқайсысына кірмейді және Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңға ғана бағынады.

Мақалада Қазақстанның Конституциялық Кеңесі Республиканың конституциялық құрылысының негіздерін, прокуратураның конституциялық қадағалауын, Президент билігінің институтын, функциялары мен құралдарын талдау қарастырылады, сондай-ақ Конституциялық Кеңестің конституциялық-қадағалау органы ретінде ҚР Президенті, ҚР Парламенті және ҚР Үкіметінің өзара іс-әрекеттеріне талдау жүргізілді.

Зерттеудің мақсаты – Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесі мен мемлекеттік биліктің басқа да институттары арасындағы өзара іс-әрекетінің теориялық және практикалық мәселелерін кешенді талдау болып табылады.

ҚР Конституциялық Кеңесінің қолданыстағы Заңнаманы конституцияландыру жөніндегі қызметін кешенді зерттеу – өзекті теориялық және практикалық мәселелердің бірі болып табылады. Ол түбегейлі қоғамдық реформаларды жүргізу кезеңінде қабылданған қолданыстағы Заңнаманың ауқымы мен сапасына, оны «түзету» және жетілдіру қажеттілігіне негізделген. Бұл тұрғыда, ғылыми талданып және ұғынуды қажет ететін Конституциялық Кеңеске маңызды рөл беріледі.

Бұдан басқа, авторлар Конституциялық Кеңестің басқа мемлекеттік билік институттарымен өзара іс-әрекеттерін құру жолдарын зерделеп, ашып көрсетті, Кеңесте конституциялық іс жүргізуге бастамашылық жасау, ұйымдастыру-хаттамалық, ақпараттық рәсімдер, Конституциялық Кеңестің құрамын анықтау, Конституциялық Кеңестің шешіміне Мемлекет басшысының қарсылықтарын еңсеру салалары да қаралды.

Мақалада қолданылатын институционалдық әдіс - Конституциялық Кеңестің мемлекеттік билік органдары жүйесінде мәні мен маңызын көрсетуге мүмкіндік берді.

Түйін сөздер: Конституциялық Кеңес, Президент, Парламент, Үкімет, конституциялық іс жүргізу.

Кіріспе. Демократиялық мемлекеттегі мемлекеттік билік оны заң шығарушы, атқарушы және соттық деп бөлу принципіне сәйкес жүзеге асырылады. Заң әдебиетінде дәстүрлі «триададан» бас тарту байқалады және биліктің басқа да дербес «тармақтары»: бақылаушы, сайлау және т.б. болуы негізделеді [1]. Осы көзқарасты ұстана отырып, біртұтас мемлекеттік биліктің бір бөлігі, сондай-ақ тежемелік және тепе-теңдік жүйесінің бір бөлігі, билік тармақтарының өзара іс-қимылының маңызды тетіктерінің бірі болып табылатын конституциялық-қадағалау билігінің болуы туралы айтуға болады.

Материалдар мен әдістер. Зерттеудің негізіне ғылыми, диалектикалық, әлеуметтік, тарихи, салыстырмалы-құқықтық зерттеулердің жалпы және жеке ғылыми әдістері қолданылды.

Нәтижелер. ҚР Конституциялық Кеңесі биліктің негізгі тармақтарына тән барлық белгілерге ие:

1) құқықтық мәртебесі конституциялық деңгейде бекітілген мемлекеттің ерекше органы болып табылады;

2) қызметтің жалпы мемлекеттік (ведомстводан тыс) сипаты бар;

3) басқа билік институттарынан тәуелсіз;

4) нақты функционалдық қызметке бағытталған;

5) Конституцияда бекітілген құзыретке ие;

6) мемлекет атынан шешім шығарады [2].

Конституциялық Кеңестің конституциялық-қадағалау билігі ретіндегі мәртебесі оған Конституцияны түзетуге және дамытуға, конституциялық емес актілерді «жарамсыз деп тануға» және конституциялық құқықтар мен міндеттерді Парламентте және одан тыс жүзеге асыру жөніндегі субъектілер арасындағы қайшылықтарды шешуге мүмкіндік береді. Ю. Хитрин осы ықтимал қайшылықтардың мынадай түрлерін атап көрсетті: мемлекеттің лауазымды тұлғаларын сайлау, тағайындау және босату мәселелері жөніндегі ұйымдық-құқықтық қатынастарда; халықаралық шарттарды ратификациялау мәселелерін шешу кезінде; сондай-ақ заң шығару процесінің әр түрлі сатыларында пайда болатын депутаттардың өкілеттігіне және құқықтылығын жүзеге асыруға қатысты [3].

Атап айтқанда, Конституциялық Кеңес Сенат депутаттығына қайта дауысқа түсу мүмкіндігін түсіндіруге, Республиканың Конституциясы мен жай заңдарын түсіндіруге байланысты туындаған қайшылықтарды [4], Үкімет енгізген заң жобасының қабылданбауына, Үкімет пен биліктің басқа да «тармақтары» арасындағы еңсерілмейтін келіспеушіліктерді түсінуге байланысты заң шығарушы және атқарушы билік арасындағы республикалық бюджеттің атқарылуы жөніндегі дауды қарау тәртібі туралы Үкіметтің есеп беру кезеңділігін анықтауға байланысты туындаған қайшылықтарды шешті.

Бұл ретте елдің конституциялық құқығын дамыту үшін өте маңызды тұжырымдар жасалды, атап айтқанда: Парламенттің өкілеттігі Конституциямен толық анықталған және ол заңдарды ресми түсіндіруді жүзеге асыруға құқылы емес, ол үшін Конституцияға өзгерістер енгізу талап етіледі. Сонымен қатар, Парламент пен Үкімет арасындағы даулар сот тәртібімен шешілуі мүмкін, бірақ бұл үшін келісу рәсімдері де бар.

Конституциялық-қадағалау билігі мен мемлекеттік биліктің басқа да институттарының өзара іс-қимылы олардың әрқайсысының дербес қызметі, сондай-ақ нормативтік құқықтық актілерде белгіленген шектерде бір-біріне ықтимал әсер ету (ықпал ету) қағидаты негізінде құрылады. Конституцияны және қолданыстағы заңнаманы талдау осы өзара әрекеттестіктің мынадай бағыттарын бөліп көрсетуге мүмкіндік береді:

- Конституциялық Кеңес-Президент;
- Конституциялық Кеңес-Парламент;
- Конституциялық Кеңес-Үкімет;
- Конституциялық Кеңес-сот билігі (Жоғарғы Сот, Бас Прокурор, жалпы юрисдикция соттары).
- Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесі мен президентінің өзара іс-қимылы;
- Конституциялық Кеңестің құрамын анықтау;
- ұйымдастыру-хаттамалық рәсімдер;
- ақпараттық (КК Жолдауларын бағыттау және конституциялық заңдылықтың жай-күйі туралы ақпарат беру және т.б.);
- конституциялық іс жүргізуге бастамашылық жасау;
- Конституциялық Кеңестің шешіміне Мемлекет басшысының қарсылығын еңсеру жөніндегі шаралар қабылдайды.

Олардың әрқайсысын сипаттаймыз.

1. Конституцияның 71-бабына сәйкес Кеңестің Төрағасы мен екі мүшесін тікелей президент тағайындайды. Осы адамдардың бірі қызметтен кеткен немесе қызмет ету мерзімі аяқталған жағдайда оларды ауыстыруды да Президент жүзеге асырады. Президенттің 2002 жылғы 29 наурыздағы № 828 «Мемлекеттік билік органдары жүйесіндегі кадр саясатының кейбір мәселелері туралы» Жарлығына сәйкес Кеңестің Төрағасы мен мүшелерін Президент оның Әкімшілігі Басшысының ұсынуы бойынша тағайындайды.

Республика Президенті Конституциялық Кеңеске шешуші ықпал ете алмайды. Бірақ мұндай пікір қате. Сенат Төрағасы тағайындайтын тағы екі кеңесші, өз кезегінде, Президент лауазымына ұсынылған, кем дегенде, Президентке адал болады. А. Караев әділ атап өткендей [5], заңнамада кеңесшілерді тағайындау тәртібі реттелмеген, ол дискрециялық сипатта болады. Басқаша айтқанда, Президент пен Парламент палаталарының төрағалары кеңестің құрамын өздерінің саяси пайымдауларын басшылыққа ала отырып, өзінің жеке-дара шешімдерімен қалыптастырады.

Мұндай жағдай, кеңестің бес мүшесі кворум құрай алатынын ескере отырып (Кеңес отырысы, егер оған Конституциялық Кеңес мүшелерінің жалпы санының кемінде 2/3 қатысса, заңды болып табылады), кеңес тәуелсіздігіне ықтимал қауіп төндіреді, оның шешімдерінің объективті болмауы үшін алғышарттар жасайды. Конституциялық Кеңесті қалыптастыру принципі Франциядан алынған болса да, қазақстандық жағдайда ол мүлдем басқа «дыбысқа» ие болады. Бұл демократиялық Францияда Президент пен парламент басшылары Қазақстанға қарағанда түрлі саяси партияларға жататын жағдай жиі қалыптасатынымен байланысты, онда парламент әлі де Мемлекет басшысының пікірінен өзгеше саясатта бағыт жүргізуге қабілетті биліктің дербес тармағы ретінде әрекет етпейтін жағдай.

Әрине, Конституциялық Кеңестің шынайы тәуелсіздігі үшін бір кеңесшіні премьер-Министрдің ұсынуымен ҚР Президенті тағайындайтын рәсім неғұрлым демократиялық болар еді; екі мүшеден олардың Төрағаларының ұсынуымен Парламент палаталары сайлайды; екі мүшені оның Төрағасының ұсынуымен Жоғарғы Соттың Пленумын сайлайды, ал КК Төрағасының лауазымы сайланбалы болар еді (кеңес мүшелері оны өздері сайлайтын еді).

Мемлекеттік биліктің әртүрлі тармақтары арасында кеңесті қалыптастыру жөніндегі өкілеттіктерді шынайы бөлу оның нақты тәуелсіздігін қамтамасыз етеді және олардың қайсыбіріне бағыну мүмкіндігін болдырмас еді.

Талқылау. Конституциялық Кеңес пен республика Президентінің өзара әрекеттестігі кейбір ұйымдастыру-хаттамалық рәсімдерде көрініс табады:

- 1) КК төрағасы мен мүшелері Президентке ант беруге келтіріледі;
- 2) Президент тиісті үлгідегі куәліктерге қол қояды және оларға береді.

Конституциялық Кеңес Мемлекет басшысын елдегі конституциялық заңдылықтың жай-күйі туралы хабардар етеді. Конституциялық кеңестің міндеттерінің бірі осы мәселе бойынша жыл сайынғы Жолдауды дайындау болып табылады. Олар Конституциялық Кеңестің Конституцияның үстемдігін қамтамасыз ету жөніндегі қызметінің нәтижелеріне және өткен жылғы конституциялық заңдылықты сипаттайтын басқа да материалдарға негізделген. Жыл сайынғы Жолдауда конституциялық іс жүргізу практикасын жинақтаудан басқа, азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарының қорғалу деңгейі мен нақты сақталуы талданады, заңнаманың жай-күйі, сондай-ақ Кеңестің қорытынды қаулыларының орындалуы мәселелері баяндалады. Бұдан басқа, «Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі туралы» Конституциялық заң Конституциялық Кеңестің Төрағасы Президенттің талабы бойынша оған елдегі конституциялық заңдылықтың жай-күйі туралы ақпарат береді деп белгілейді. 2005 жылға дейін Президент тек бір рет (1996 ж.) жауап ретінде конституциялық заңдарды толық талдауды қамтитын, қалыптасу сатысындағы Конституциялық Кеңестің өзі емес, сұрау салуға сәйкес келіп түскен басқа мемлекеттік органдардың деректері бойынша негізінен жүргізілген жолдаманы жіберген осындай талаптар қойды.

Президент Конституцияның 72-бабында аталған Конституциялық Кеңеске өтініш білдіретін субъектілердің бірі болып табылады. Атап өткендей, ол оған қол қоюға келіп түскен Республика заңдарының Конституцияға сәйкестігін тексеру туралы істерге бастама жасады. Конституцияны ресми түсіндіру мәселелері бойынша Президент Конституциялық Кеңеске тек 4 рет өтініш жасады.

Конституциялық Кеңес өз жұмысы процесінде тікелей Президентпен ғана емес, оның әкімшілігімен де тығыз өзара іс-қимыл жасайды. Конституциялық кеңеске келіп түскен барлық өтініштер туралы Президент Әкімшілігіне хабарламалар жіберіледі. Бірқатар өтініштер бойынша әкімшіліктің мемлекеттік-құқықтық бөлімінің пікірі (қорытындысы) сұралады. Ол Конституциялық Кеңес қатысатын іс-шаралардың үйлестірушісі болады.

Президент пен Конституциялық Кеңестің өзара іс-қимылы туралы мәселе Мемлекет Басшысы Конституциялық Кеңестің шешіміне қарсылық білдірген жағдайда туындайды. Президенттің мұндай қарсылықтары Конституциялық кеңеске үш рет енгізілді: бір жағдайда ол ішінара қанағаттандырылды, қалғандары Кеңес өз шешімдерін білікті көпшілік дауыспен растады.

Мәселен, Президент Конституциялық Кеңестің «Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің 1998 жылғы 9 желтоқсанда ҚР Парламенті қабылдаған «Сауда-өнеркәсіп палаталары туралы» Қазақстан Республикасының Заңын конституциялық емес деп тану туралы өтініші туралы» 1999 жылғы 18 ақпандағы № 15/2 қорытынды шешіміне қарсылық білдірді. Конституциялық Кеңес осы актімен сауда – өнеркәсіп палаталарына тауар шығарылған елді куәландыру және сыртқы экономикалық қызметті жүзеге асыруға байланысты құжаттарды куәландыру құқығын беретін заңның ережелерін Конституцияға сәйкес емес деп таныды, бұл ретте, мемлекет атынан сауда - өнеркәсіп палатасы емес, Үкімет пен өзге де мемлекеттік органдар болуға тиіс деп пайымдай отырып, сауда-өнеркәсіп палаталары болуға тиіс. Президенттің бұл шешімге қарсылығы Кеңес мүшелерінің 2/3 дауысын еңсеріп, демек, шешім заңды күшіне ие болды.

Президенттің «Қазақстан Республикасының Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы «Қазақстан Республикасының Конституциялық заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы «Қазақстан Республикасының конституциялық заңы туралы» Конституциялық Кеңестің 2001 жылғы 22 қарашадағы № 15/2 қаулысына қарсылығында Кеңестің конституциялық заңды Конституцияға сәйкес емес деп танудың пайдасына келтірілген дәлелдерінің сенімділігіне күмән келтірілген.

Бұл қарсылықты қарап, Конституциялық Кеңес өз қорытындыларын растады және дауыстың үштен екісі оны жеңді. Осыған байланысты қарсылық енгізілген қаулы өзінің заңды күшіне ие болды.

Қазақстан Республикасының Президентіне өзінің табиғаты жағынан жақын құқықты кейінге қалдыру ветоға беру Конституциялық Кеңесті конституциялық бақылау органдарына жатқызуға мүмкіндік бермейді, өйткені шешімнің аяқталуы актіні Конституцияға сәйкес емес деп тану оның заңды күшін жоюға әкеп соқтыратынын және басқа органдар мен лауазымды адамдардың ешқандай растауын талап етпейді және осы актіні қайта қабылдаумен еңсере алмайтынын білдіреді.

Бірақ барлық зерттеушілер мен практиктер бұл көзқарасты бөліспейді, көпшілігі Конституциялық Кеңесті конституциялық бақылау органы деп тануға бейім. ҚР Конституциясында да, «Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі туралы» Конституциялық заңда да Конституциялық Кеңестің қандай функцияны – «бақылау» немесе «қадағалау» жүзеге асыратыны бекітілмеген. «Ресей Федерациясының Конституциялық Соты туралы» Ресей Федерациясының Федералдық конституциялық заңында бұған қарағанда «РФ Конституциялық Соты – конституциялық

бақылаудың сот органы...» [6]. Біздің ойымызша, Конституциялық Кеңестің бақылау немесе қадағалау функцияларын заңнамалық бекіту (және, тиісінше, бірінші жағдайда – Президенттің КЖ шешіміне veto құқығының күшін жою) оның Конституцияны қорғау саласындағы жауапкершілігінің шекарасын анықтауға ықпал етер еді.

Конституциялық Кеңес пен Парламенттің өзара іс – қимылы, бір жағдайларда ол Парламентпен алқалы орган ретінде, екіншісінде – палаталар төрағаларымен, үшіншісінде-олардың жалпы санының кемінде бестен бір бөлігінің саны бар депутаттар топтарымен жүзеге асырылатынын ескере отырып, жеткілікті түрде әртүрлі сипатта болады. Осыған байланысты Парламенттің, оның органдарының немесе депутаттарының Конституциялық Кеңеспен өзара іс-қимылын желілер бойынша жіктеу ұсынылады.:

- Конституциялық Кеңестің құрамын анықтау;
- ұйымдастыру-хаттамалық рәсімдер;
- ақпараттық;
- Кеңесте, конституциялық іс жүргізуді қозғау.

1. Кеңес мүшелерін қызметке тағайындауды олардың төрағалары емес, тұтастай Парламент палаталары жүзеге асырады (ҚР Конституциясының 71-бабының 3-бөлігі). Бұл ретте Кеңес мүшесінің лауазымы депутаттық мандатпен сыйыспайды. Конституциялық Кеңестің төрағасы мен мүшелерін өз өкілеттігі мерзімі ішінде Парламенттің келісімінсіз қамауға алуға, күштеп әкелуге, сот тәртібімен қолданылатын әкімшілік жазалау шараларына тартуға, қылмыстық жауаптылыққа тартуға болмайды. ҚР КК төрағасы И. атап өтті. «...Парламенттің өкілеттігін кеңейту туралы сөз қозғауға болады, бірден атап өткен жөн: биліктің заң шығарушы тармағының қызметіне қатысты конституциялық ережелер ешқандай өзгерістерге ұшырамайды. Жаңалықтардың мәні мынада: Мемлекет басшысы депутаттарға тағайындалғанға дейін қандай да бір кандидатураларды талқылауға мүмкіндік бере отырып, өзі шектейді» [7].

Конституциялық Кеңес пен Парламент ұйымдық-хаттамалық рәсімдер желісі бойынша, кеңес төрағасы мен мүшелері Парламент палаталарының бірлескен отырысына тағайындалғаннан кейін Республика Президенті ант берген кезде өзара іс-қимыл жасайды.

Ақпараттық желі бойынша Конституциялық Кеңес пен Парламент Палаталардың бірлескен отырысында Конституциялық Кеңестің республикадағы конституциялық заңдылықтың жай-күйі туралы жыл сайынғы Жолдауларын тыңдаған кезде тікелей өзара іс-қимыл жасайды. Жолдауды тыңдау нәтижелері бойынша Парламент оларда қамтылған ұсыныстарды іске асыру жолдарын көздей отырып, қаулылар қабылдайды. Конституциялық Кеңестің Жолдаулары Республика Президентіне де, Парламентке де жолданатынын ескере отырып, олар Мемлекет басшысын да, заң шығарушы билікті де өзара іс-қимыл мен хабардар етудің әмбебап нысаны болып табылады.

Парламент депутаттарының бестен бір бөлігі, Палаталардың төрағалары Конституциялық Кеңеске қарауға жүгінуге хақылы:

- а) Президент, Парламент депутаттары сайлауын және республикалық референдумды өткізудің дұрыстығына байланысты мәселелер;
- б) Президент қол қойғанға дейін Парламент қабылдаған заңдардың Конституцияға сәйкестігі;
- в) халықаралық шарттардың олар ратификацияланғанға дейін олардың Конституцияға сәйкестігіне;
- г) Президент қызметінен босату туралы мәселелер;
- д) Конституция нормаларына ресми түсіндірме беру.

Депутаттардың әрқайсысы Конституциялық Кеңеске жеке жүгінуге құқылы емес және бұл әбден негізді. Мұндай өкілеттіктің болуы конституциялық қадағалау (бақылау) институтын шамадан тыс саясиландыруға алып келеді. Оның жарқын үлгісі бұрынғы Конституциялық Сот қызметі болып табылады.

Конституциялық Кеңес пен Парламент барлық негізгі желілер бойынша өзара іс-қимыл жасайды.

Үкімет пен Конституциялық Кеңестің өзара іс-қимылы. Конституциялық Кеңестің Республика Үкіметімен алқалы орган ретінде тікелей өзара іс-қимылын көздемейді; Премьер-Министр лауазымды тұлға ретінде Кеңеске өтініш жасау субъектісі болып танылады. Ол бұл құқықты кеңінен пайдаланады. 1996-2016 жылдар аралығында премьер-министр Конституциялық Кеңеске 77 өтініш жолдады. Бірақ бұл ретте ол ҚР Парламенті қабылдаған заңдардың Конституцияға сәйкестігін тексеру мәселелері жөніндегі кеңеске өте сирек жүгінді.

Болашақта Конституциялық Кеңеске өтініш субъектісі ретінде ҚР Премьер-Министрінің неғұрлым белсенді рөлін күтуге болады, өйткені Үкімет өз қызметінде жаңа экономикалық қатынастардың дамуына кедергі келтіретін немесе жеткілікті түрде ықпал ететін заң нормаларына мезгіл-мезгіл тап болады. Алайда Үкімет басшысының Парламент арқылы заңды өзгерту немесе Конституциялық Кеңеске оның конституциялылығын тексеру үшін жүгіну тандауы бар. Қазіргі уақытта оларға Парламент арқылы заңнаманы өзгертуге айқын басымдық беріледі.

Премьер-министр ресми түсіндіру туралы конституциялық іс жүргізуге бастамашылық жасауда белсенді. Оларға осындай 12 өтініш берілді. Атап айтқанда, жоғарыда айтылғандай, Конституциялық Кеңес Үкіметтің талап етуі бойынша «Парламент пен мемлекеттік биліктің басқа да тармақтары арасындағы еңсерілмейтін келіспеушіліктер» ұғымына түсініктеме берді («Қазақстан Республикасының

Конституциялық Кеңесі туралы» Заңының 1-бабы 1-тармағы). Республика Конституциясында, заңдарында, Парламент пен оның Палаталарының регламенттерінде көзделген барлық қолданылған келісу және өзге де рәсімдер туындаған даулы мәселелерді шешуге әкелмейтініне қарамастан, еңсерілмейтін сипатқа ие болатын келіспеушіліктер.

Сонымен, Конституциялық Кеңес атқарушы билікпен тек қана конституциялық іс жүргізуді бастау желісі бойынша өзара іс-қимыл жасайды.

Конституциялық Кеңес пен соттардың өзара іс-қимылы, ең алдымен, ұйымдастыру-хаттамалық рәсімдер желісі бойынша жүзеге асырылады. Конституциялық Кеңестің Төрағасы Қазақстан Жоғарғы Соты Пленумының жұмысына қатысады және судьялар кадрларының мәселелерімен, олардың тәртіптік жауапкершілігімен, судьялардың тәуелсіздігі мен қол сұғылмаушылығын қамтамасыз етумен айналысатын Жоғары Сот Кеңесінің құрамына кіреді.

Олардың өзара іс-қимылының екінші бағыты – конституциялық іс жүргізуге бастамашылық жасау желісі бойынша. Жалпы юрисдикция соттары, бұрын айтылғандай, КК нақты нормалық бақылау тәртібімен жүгінеді.

Конституциялық Кеңес ҚР бұрынғы конституциялық соттарынан айырмашылығы, соттардан олар қарайтын, заңды тұлғалар арасындағы дауларға байланысты істер бойынша қолданылуға жататын қолданыстағы заңдардың конституциялылығын тексеру туралы ұсыныс қабылдамайды. Конституцияның 78-бабына сәйкес республика соттарынан келіп түскен өтініштерде, соттардың пікірінше, адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарына нұқсан келтіретін нормативтік құқықтық актілердің Конституциялық еместігі туралы мәселелер қойылды.

Кеңес қараған соттардың ұсынымдарының жалпы санынан Азаматтық іс жүргізу заңнамасының, адвокатура туралы заңнаманың, әкімшілік құқық бұзушылық туралы заңнаманың алты нормасы Конституцияға сәйкес келмейді деп танылды.

Конституциялық Кеңестің бұл істер бойынша құқықтық ұстанымдары жаңа Азаматтық іс жүргізу және әкімшілік кодекстерді, енді Конституцияға қайшы келетін нормаларды қамтымайтын адвокаттық қызмет туралы заңды қабылдау кезінде ескерілді.

Соттардың адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау нысаны ретінде ҚР Конституциялық Кеңесіне жүгінуінің тиімділігі туралы айту әлі ерте: бұған қазақстандық судьяларды құқықтық санауда қолданылатын нормативтік құқықтық актілерді Негізгі Заңның қағидаттары мен нормаларымен өлшеуге қатаң ұстанымдардың болмауы кедергі болып табылады. Бұл қазақстандық судьялардың инерттілігімен және кәсібилігінің жеткіліксіздігімен түсіндіріледі. К.А. Мәми мынадай мән-жайларды көрсетеді: «Бұл өтініштердің көпшілігінде дау айтылып отырған құқықтық актілерге қайшы келетін Конституцияның нақты нормалары, адамның және азаматтың нақты қандай құқықтары мен бостандықтарына, осы актілерде қалай бұзатыны көрсетілмейді» [8].

Кеңес мүшелерінің бағалауы бойынша, бұл талаптардың орындалмауы жергілікті соттардың ұсынымдарында жиі кездеседі, оған бірнеше рет назар аударылды.

Соттардың кейбір ұсынымдарында басқа соттардың шешімдерін конституциялық емес деп тану туралы мәселелер қойылды, ал қолданыстағы заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілер ғана конституциялық іс жүргізудің мәні бола алады, ал ҚР Жоғарғы Сотының нормативтік қаулыларынан басқа сот органдары актілерінің конституциялылығын тексеру Конституциялық Кеңестің құзыретіне кірмейді.

Конституцияның, заңдардың және өзге де нормативтік құқықтық актілердің нормаларын ресми түсіндіру туралы ұсыныстармен Конституциялық Кеңеске жүгіну жағдайлары бар, ал соттар Конституцияның нормаларына ресми түсіндірме беру туралы мәселе қоя алатын субъект болып табылмайды, ал заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілерді түсіндіру Конституциялық Кеңестің құзыретіне кірмейді. Көп жағдайда соттар Конституцияда және заңнамада белгіленген ҚР Конституциялық кеңесіне жүгіну талаптарын сақтамайды. Бұл республика соттарының ҚР Конституциялық Кеңесіне шағымдарын талдауда атап өтілді. Ол Конституциялық Кеңес пен соттардың өзара іс-қимылын жетілдіру кеңес жұмысында көбірек «ашықтықты» талап ететінін көрсетті. Қазіргі уақытта Конституциялық Кеңестің барлық қаулылары «Казахстанская правда» газетінде, «Юридическая газета» және «Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің хабаршысында» жарияланбайды, әсіресе бұл соттардың ұсыныстарын жүргізуден бас тарту туралы қаулыларға қатысты. Сондықтан соттардың ұсынымдарының нысаны мен мазмұны туралы заңнама талаптарының бұзылуы бірнеше рет қайталанатын.

Жекелеген заңгерлердің пікірінше, азаматтарға өздерінің бұзылған құқықтарын қорғау үшін Конституциялық Кеңеске тікелей жүгіну құқығын беру қажет, бұл демократиялық бастамаларға сәйкес келеді және оның құқық қорғау қызметін қамтамасыз етудің кепілі болып табылады. Осы ұстанымның қарсыластары Конституциялық Кеңестің жалпы юрисдикция соттары арқылы оған апелляция жасау арқылы адам құқықтарын қорғаудың қазіргі практикасы жеке тұлғаның бірнеше себептер бойынша жеке өтінішімен салыстырғанда анағұрлым нәтижелі деп санайды. Біріншіден, Конституциялық Кеңестің нақты істерді егжей-тегжейлі қарауға мүмкіндігі жоқ. Екіншіден, сот төрелігін іске асыру кезінде жалпы юрисдикция соты іс жүргізу заңдарының шеңберінде әрекет етеді және істерді қарай отырып, заңнамада бар тиісті ден қою қажеттілігіне әкеп соғатын қайшылықтарды немесе оқшылықтарды анықтау жөнінде

неғұрлым кең мүмкіндіктерге ие. Заңдардың жетілдірілмегендігі фактісін анықтап, сот қолданылып жүрген норманың Конституциялық еместігі туралы дәлелді ұсыныс жасайды және оны Конституциялық Кеңеске жібереді. Нәтижесінде Конституциялық Кеңестің шешімі нақты өтініш берушінің мүддесіне ғана емес, сондай-ақ ұқсас құқықтық қатынастарға тартылған адамдардың кең ауқымына да әсер етеді.

Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты мен Бас прокуратурасы Конституциялық Кеңеске өтініш білдірген субъектілердің қатарында Конституциямен аталмаған. Бірақ Жоғарғы Сот оған Негізгі Заңның 71-бабы 2-тармағының ережесі негізінде жүгіне алады, оған сәйкес Конституциялық Кеңес, Егер қолданылуға жататын заң немесе өзге де нормативтік құқықтық акт адамның және азаматтың Конституцияда бекітілген құқықтары мен бостандықтарына нұқсан келтіреді деп тапса, соттардың өтініштерін қарайды. Мұндай жағдайда Жоғарғы Сот кез келген басқа сот сияқты іс бойынша іс жүргізуді тоқтата тұруға міндетті. Айта кету керек, бұл құқықты Жоғарғы Сот пайдаланады. Атап айтқанда, 1998 жылғы 25 қарашада ол Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақ КСР Кодексінің 261-бабының 3-тармағын конституциялық емес деп тану туралы ұсыныспен Конституциялық Кеңеске жүгінді, онда 52, 148, 164-баптар және басқалар бойынша жауапқа тартылған адамдар істі қарау кезінде міндетті түрде қатысуға тиіс, ал шақыру бойынша келуден жалтарған жағдайда күштеп әкелуге ұшырауы мүмкін. Істі қарап, кеңес аталған норманы конституциялық емес деп таныды, өйткені тиісті органға тек құқық бұзушылықтың жекелеген түрлері бойынша және тек жекелеген адамдарға қатысты келу мәселелеріндегі міндеттілігі мен мәжбүрлеу, сондай-ақ органдардың жалтарудың жолын кесу жөніндегі міндеті Конституцияның 14-бабында бекітілген адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарына қайшы келеді және осы адамдардың құқықтарына анық қысым жасайды.

Бас прокуратураның Конституциялық Кеңеске жүгінуге мүмкіндігі жоқ. Сонымен қатар, Конституцияның 83-бабының 1-тармағына сәйкес прокуратураға өте маңызды функция жүктеледі – ҚР Конституциясына қайшы келетін заңдар мен басқа да құқықтық актілерге наразылық білдіру. Бірақ бірде-бір заңнамалық актіде осы функцияны іске асыру рәсімі реттелмейді. Егер заң Конституцияға қайшы келеді деп тапса, прокурор қандай органға жүгінуге тиіс? Осыған байланысты республикадағы кемістікті жою үшін мезгіл-мезгіл прокурорға Конституциялық Кеңеске тікелей жүгіну құқығын беру туралы ұсыныстар айтылады.

Жоғарғы Сот пен Бас Прокуратура атқаратын қызметтерінің мәртебесі мен сипаты жағынан Конституциялық Кеңес өзінің практикалық қызметінде әсіресе тығыз өзара іс-қимыл жасайтын органдардың қатарына жататынын атап өткен жөн. Мұндай өзара байланысты «ресми мойындау» деп «Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі туралы» Конституциялық заңмен Жоғарғы Сот пен Бас прокурор Конституциялық Кеңестің қорытынды шешімдері барлық жағдайларда жіберілетін субъектілер қатарында аталған мән-жайды қарауға болады.

Конституцияның нормаларын ресми түсіндіру туралы өтініштердің субъектілері болмаса, формальды түрде Бас прокуратура олардың іс жүзіндегі бастамашысы болып табылады. Іс жүзінде келіп түскен әрбір өтініш бойынша Конституциялық Кеңес Бас прокуратурадан өтініш бойынша қорытынды беруді немесе өз ұстанымын басқаша білдіруді сұрайды.

Прокуратураны КК жүгіну субъектілерінің қатарына қосу туралы ұсыныс негізді болып табылады. Бұл ретте мұндай құқықты олар саяси мақсаттарда пайдаланбайтыны маңызды, өйткені құқық қорғау органдары жоғары саясат жүйесіне енгізілмеген және оны тек заңдылықты қорғау мақсатында ғана пайдаланатын болады.

Қазақстан Республикасында адам құқықтары жөніндегі Уәкіл институты құрылды, оның өкілеттігіне адам құқықтары мен бостандықтарының сақталуына мониторингті жүзеге асыру және бұзылған құқықтар мен бостандықтарды қалпына келтіруді қамтамасыз ету кіреді. Осыған орай, омбудсменге де ҚР Конституциясы 78-бабының тәртібінде соттар арқылы Конституциялық Кеңеске жүгіну құқығын беру қажет деп санаймыз.

Қорытынды. Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі Францияның Конституциялық Кеңесіне ұқсас құрылған, олардың арасындағы ұқсастықтар қалыптастыру, құқықтық мәртебесі, құзыреті тәртібімен байқалады. Сонымен бірге олардың арасында қалыптастыру тәртібі бойынша елеулі айырмашылықтар бар (Конституциялық Кеңес мүшелерінің саны және өкілеттік мерзімі Франция кеңесшілерінде айтарлықтай көп; жоғары талаптар), сондай-ақ берілген өкілеттіктер (Қазақстанның Конституциялық Кеңесінде Конституция нормаларын ресми түсіндіру, соттардың заңның немесе өзге де нормативтік құқықтық актінің Конституциялық еместігі туралы өтініштерін қарау сияқты қосымша өкілеттіктерінің болуы; Франция кеңесінде сайлау мен референдум өткізудің конституциялылығын тексеру жөніндегі неғұрлым кең мүмкіндіктер) бойынша да қолданылады.

Конституциялық Кеңес, Президент, Парламент, Үкімет, Сот билігі өз қызметінде өзара іс-әрекет жасайды. Бұл ретте неғұрлым белсенді өзара іс-әрекет кеңесте конституциялық іс жүргізуге бастамашылық жасау желісі бойынша (өзара іс-қимылдың барлық субъектілерімен), ұйымдастыру-хаттамалық рәсімдер желісі бойынша (Президентпен, Парламентпен, сот билігімен); Конституциялық Кеңестің құрамын анықтау сызығы бойынша (Президентпен және Парламентпен), ақпараттық желісі бойынша (Президентпен және Парламентпен), Конституциялық Кеңестің шешіміне Мемлекет басшысының қарсылықтарын еңсеру сызығы бойынша (Президентпен) жүзеге асырылады.

Қазақстан деректерінде атап өтілгендей, Конституциялық Кеңестің республиканың бүкіл аумағында Конституцияның үстемдігін қамтамасыз етуге арналған мамандандырылған орган ретіндегі әлеуеті жеткілікті пайдаланылмайды, оны мынадай бағыттарда арттыру үшін елеулі резервтер бар: оның мүшелерінің санын ұлғайту және оларды тағайындау тәртібін өзгерту, оның төрағасын сайлау, Конституциялық Кеңестің шешімдеріне Президенттің вето құқығын алып тастау; Мемлекет басшысы шығаратын барлық конституциялық заңдарға алдын алу бақылауын тарату, заң күші бар жарлықтар; барлық нормативтік құқықтық актілердің, оның ішінде күшіне енген заңдардың конституциялығына кейіннен конституциялық бақылау енгізу; Бас прокурордың және адам құқықтары жөніндегі уәкілдің (омбудсмен) Конституциялық Кеңесіне өтініш субъектілерінің шеңберіне конституциялық ережелерді ресми түсіндіру және қолданыстағы заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілердің конституциялығын тексеру туралы мәселелер қою құқығымен енгізу; Конституциялық Кеңес туралы Заңнамаға оның шешімдерін орындау тетігін көздейтін қосымша тарау енгізу құқығы бар.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран: Учебник. 8-е изд. перераб. и доп. – М.: Норма-Инфра-М, 2014. – 528 с.
- 2 Конституция Республики Казахстан: Научно-правовой комментарий / Под ред. Г.С. Сапарғалиева. – Алматы: Нұр-пресс, 2014. – 560 с.
- 3 Хитрин Ю. Конституция – источник права // Юридическая газета, 2003. – 15 октября.
- 4 «Парламенттің және оның Палаталарының өкілеттігін белгілейтін Қазақстан Республикасы Конституциясының 53-57 баптарын ресми түсіндіру туралы» Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 1997 жылғы 15 қазандағы N 17/2 қаулысы. – [Электрондық ресурс]. – Кіру режимі: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/S970000017>.
- 5 Караев А. Конституционный контроль: Казахстан и зарубежный опыт. – Алматы, 2002. – 215 с.
- 6 Федеральный конституционный закон от 21 июля 1994 г. N 1-ФКЗ «О Конституционном Суде Российской Федерации» (с изменениями и дополнениями). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_4172.
- 7 Рогов И. Конституции большой потенциал. Официальный сайт Конституционного Совета Республики Казахстан. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ksrk.gov.kz>.
- 8 Мами К.А. Конституционная законность и судебная власть в Республике Казахстан. – М.: Наука, 2004. – 310 с.

REFERENCES

- 1 Chirkin, V.E. (2014). Konstitucionnoe pravo zarubezhnyh stran [Constitutional law of foreign countries]. – Moscow. [in Russian].
- 2 Sapargaliev, G.S. (2014). Konstituciya Respubliki Kazahstan: Nauchno-pravovoj kommentarij [Constitution of the Republic of Kazakhstan: scientific and legal commentary]. Almaty. Nur-press [In Russian].
- 3 Hitrin, Y. (2003). Konstituciya – istochnik prava [The Constitution is the source of law] // Yuridicheskaya gazeta. [in Russian].
- 4 «Parlamenttin zhane onyn palatalarynyn okilettigin belgilejtin Kazakstan Respublikasy Konstituciyasynyn 53-57 baparyn resmi tusindiru turaly» Kazakstan Respublikasy Konstituciyalyk Kenesinin 1997 zhylygy 15 kazandagy N 17/2 kaulysy [Resolution of the constitutional Council of the Republic of Kazakhstan dated October 15, 1997 No. 17/2 « on the official interpretation of articles 53-57 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, establishing the powers of the Parliament and its Chambers]. (n.d.). <http://adilet.zan.kz>. – Retrieved from: // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/S970000017> [in Kazakh].
- 5 Karaev, A. (2002). Konstitucionnyj kontrol': Kazahstan i zarubezhnyj opyt. [Constitutional control: Kazakhstan and foreign experience]. – Almaty. [in Russian].
- 6 Federal'nyj konstitucionnyj zakon ot 21 iyulya 1994 g. N 1-FKZ «O Konstitucionnom Sude Rossijskoj Federacii» (s izmeneniyami i dopolneniyami) [Federal constitutional law of July 21, 1994 N 1-FKZ «On the constitutional Court of the Russian Federation» (with amendments and additions)]. (n.d.). <http://adilet.zan.kz>. Retrieved from: // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_4172/. [in Russian].
- 7 Rogov, I. Konstitucii bol'shoj potencial. [Constitution great potential. Official website of the constitutional Council of the Republic of Kazakhstan]. (n.d.). <http://ksrk.gov.kz>. – Retrieved from: // <http://ksrk.gov.kz>. [in Russian].
- 8 Mami, K.A. (2004) Konstitucionnaya zakonnost' i sudebnaya vlast'v Respublike Kazahstan. [Constitutional legality and judicial power in the Republic of Kazakhstan]. – Moscow. Nauka [in Russian].

А.К. Кыдралинова, магистр юридических наук
Инновационный Евразийский университет (г. Павлодар, Республика Казахстан)
E-mail: ainash-81@mail.ru
Ж.К. Азжибаева, магистр юридических наук
Инновационный Евразийский университет (г. Павлодар, Республика Казахстан)
E-mail: jannaaim@mail.ru

**Конституционный Совет Республики Казахстан и иные органы государственной власти:
проблемные аспекты взаимодействия**

В Республике Казахстан формируются рыночная экономика, демократическая политическая система и свободное гражданское общество, основанные на идеологическом, социальном и политическом плюрализме. Это вносит свои коррективы в развитие конституционных норм, разнообразие новых правовых институтов, обеспечивающих верховенство Конституции. К их числу относится Конституционный Совет. В 2020 году двадцать пять лет со дня принятия Конституции Республики Казахстан и создания Конституционного Совета Республики Казахстан, обеспечивающего верховенство Конституции на всей территории республики. Конституционный Совет Республики Казахстан не входит ни в одну из трех ветвей власти и подчиняется только Конституции Республики Казахстан и закону.

Целью настоящей статьи является комплексный анализ теоретических и практических вопросов взаимодействия Конституционного Совета Республики Казахстан и других институтов государственной власти. В связи с этим статья содержит результаты анализа основ конституционного строя Республики; конституционного надзора прокуратуры; института, функций и инструментов власти Президента, механизмов взаимодействия Конституционного Совета как конституционного-надзорного органа с Президентом РК, Парламентом РК и Правительством РК.

Комплексное исследование деятельности Конституционного Совета РК по конституционализации действующего законодательства является одной из актуальных теоретических и практических проблем. Она обусловлена масштабом и качеством действующего законодательства, принятого в период проведения коренных общественных реформ, необходимостью его «исправления» и совершенствования. В этом плане значительная роль отводится Конституционному Совету, деятельность которого подлежит научному анализу и осмыслению. Кроме того, авторами изучены и раскрыты линии взаимодействия Конституционного Совета с другими институтами государственной власти, рассмотрены в сферах инициирования конституционного производства в Совете, организационно-протокольных, информационных процедур, определения состава Конституционного Совета, преодоления возражений главы государства на решение Конституционного Совета.

Используемый в статье институциональный метод дал возможность показать сущность и значение Конституционного Совета в системе органов государственной власти.

Ключевые слова: Конституционный совет, Президент, Парламент, Правительство, конституционное производство.

A.K. Kydralinova, Master of law
Innovative University of Eurasia (Pavlodar, Kazakhstan Republic)
E-mail: ainash-81@mail.ru
Z.K. Azhibayeva, Master of law
Innovative University of Eurasia (Pavlodar, Kazakhstan Republic)
E-mail: jannaaim@mail.ru

**Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan and other state authorities:
problematic aspects of interaction**

In the Republic of Kazakhstan a market economy, a democratic political system and a free civil society based on ideological, social and political pluralism are developing. This contributes to the development of constitutional norms and the diversity of new legal institutions that ensure the supremacy of the Constitution. These include the constitutional Council. In 2020, it's been twenty-five years from the date of adoption of the Constitution of the Republic of Kazakhstan and the creation of the constitutional Council of the Republic of Kazakhstan, ensuring the supremacy of the Constitution throughout the territory of the Republic. The constitutional Council of the Republic of Kazakhstan is not part of any of the three branches of government and is subject only to the Constitution of the Republic of Kazakhstan and the law.

The purpose of this article is a comprehensive analysis of theoretical and practical issues of interaction between the constitutional Council of the Republic of Kazakhstan and other institutions of state power. In this regard, the article contains the results of the analysis of the foundations of the constitutional system of the Republic; constitutional supervision of the prosecutor's office; the institution, functions and instruments of power of the President, mechanisms of interaction of the Constitutional Council as a constitutional supervisory

body with the President of the Republic of Kazakhstan, the Parliament of the Republic of Kazakhstan and the Government of the Republic of Kazakhstan.

A comprehensive study of the activities of the constitutional Council of the Republic of Kazakhstan on the constitutionalization of current legislation is one of the current theoretical and practical problems. It is determined by the scale and quality of the current legislation adopted during the period of fundamental social reforms, the need to «correct» and improve it. In this regard, a significant role is assigned to the Constitutional Council, whose activities are subject to scientific analysis and reflection.

In addition, the authors studied and revealed the line of interaction of the constitutional Council and other government institutions are considered in the areas of initiation of constitutional proceedings in the Council, organisational, legal, information procedures, determine the composition of the constitutional Council, overcoming the objections of the President to the constitutional Council's decision.

The institutional method used in the article made it possible to show the essence and significance of the constitutional Council in the system of state authorities.

Keywords: *Constitutional Council, President, Parliament, Government, constitutional proceedings.*